

УДК 372.461:811.161.2

Богославець Т.П.

**ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-
ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, 76025

Bogoslavets T.P.

**BACKGROUND OF MOTIVATION DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL
ACTIVITY OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN**

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Ivano-Frankivsk, Shevchenko street, 57, 76025

***Анотація.** У статті розглядаються вікові, психологічні та індивідуальні особливості молодших школярів, проаналізовано особливості розвитку психічних процесів дітей молодшого шкільного віку: мислення, сприймання, пам'ять, увага, вольові процеси, уява; розкрито методи та способи організації навчальної діяльності, що впливають на розвиток психічних процесів як передумови формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів. Автор пропонує види та форми роботи для підвищення емоційності молодших школярів як умови успішного навчання та розвитку мотивації.*

***Ключові слова:** мотивація, навчально-пізнавальна діяльність, молодші школярі, емоційність, психічні процеси.*

***Анотація.** The article deals with age, psychological and individual peculiarities of primary school children, analyzes the features of mental processes of this age group: thinking, perception, memory, attention, volitional processes, imagination; discloses methods and ways of organization of educational activities that influence the development of mental processes as a prerequisite formation of*

motivation of educational activities of primary school children. The author proposes types and forms of work to improve emotionality of primary school children as the key condition to successful learning and motivation development.

Key words: *motivation, educational activity, primary school children, emotionality, mental processes.*

Вступ.

Молодший шкільний вік – це початок становлення мотивації учіння, від якого багато в чому залежить доля дитини протягом усього шкільного періоду. Психологи визначають цей період як час формування навчально-пізнавальних інтересів, активізації пізнавальної і розумової діяльності (Н. Бадмаєва), прагнення до пізнання, постійній потребі у діяльності, розвитку особливого виду здібностей, та вказують на початок шкільного учіння як психологічну кризу саморегуляції поведінки та діяльності, усвідомлення свого місця у сфері суспільних відносин (Д. Ельконін), період формування учбового потенціалу особистості, яка розвивається (Ю. Гільбух), період зародження соціального „Я” (Л. Божович).

У процесі формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності необхідно враховувати вікові, психологічні та індивідуальні особливості молодших школярів. Розуміння закономірностей розвитку дитячої психіки на початковому етапі навчальної діяльності необхідне передусім для правильного вибору навчальних завдань, їх складності, адже від цього залежить мотивація навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів та бажання вчитися. Для того щоб учень включився в роботу, потрібно, щоб завдання, які ставляться перед ним у процесі навчальної діяльності були не лише зрозумілими, але й внутрішньо прийнятими ним, тобто, щоб вони знайшли емоційний відгук, стали особистісно значущими. З огляду на зазначене, ефективне формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності можливе лише за умов знання та врахування особливостей психоемоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку у навчальному процесі.

Аналіз літератури.

Закономірності перебігу психічних процесів у дітей молодшого шкільного віку аспектно вивчали психологи, що представлено в положеннях психолого-педагогічної теорії засвоєння знань та формування наукових понять (Л. Виготський, Л.Занков, Н. Менчинська,); теорії навчальної діяльності (П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін та ін.); положеннях про провідну роль навчання в розвитку молодших школярів (Л. Занков, Г. Костюк, та ін.). Мотиви учіння молодших школярів, особливості розвитку мотиваційної сфери в умовах навчальної діяльності вивчали Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонтьєв, А. Маркова, М. Матюхіна та ін.

Метою статті є окреслення передумов урахування індивідуальних особливостей молодших школярів у процесі формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності.

У той час, коли для старшокласників провідну роль у навчанні відіграють інтелектуальний та вольовий компоненти, для учнів початкової школи навчальна активність зумовлюється передусім емоційним забарвленням. Аналогічної думки дотримується Н. Морозова, стверджуючи, що у молодшому шкільному віці велике значення має емоційний компонент, а в підлітковому – пізнавальний [5, 5].

Чимало психологів (Д. Ельконін, О. Запорожець, Г. Костюк, Г. Люблінська та ін.) вважають емоційність характерною рисою молодшого школяра. Було встановлено, що саме у цьому віці зростає рухливість нервових процесів (причому процеси збудження продовжують домінувати над процесами гальмування). Це зумовлює непосидючість, активність і підвищену емоційність учнів-початківців, що відображається на їхній навчальній діяльності. Ще В. Сухомлинський зазначав, що “без надійної емоційної основи неможливе не тільки успішне, а й взагалі нормальне навчання” [7, 502].

Як свідчать наукові дослідження, основним джерелом емоційних переживань молодших школярів є навчальна діяльність, зокрема її ядро – навчальний матеріал, а також гра та взаємини у колективі ровесників. Відтак, важливою якістю змісту навчального матеріалу є його емоціогенність, оскільки

лише емоційно насичена інформація здатна викликати і формувати інтелектуальні почуття – безпосередні мотиви учіння.

М. Шпак, досліджуючи умови забезпечення емоційності навчання молодших школярів, засвідчила, що інтелектуальні почуття молодших школярів інтенсивно розвиваються з початком навчання в школі. На думку М. Шпак, зазначені новоутворення виражають ставлення учня і до об'єкта, і до процесу пізнання. Розвиваючись, інтелектуальні почуття стають внутрішніми мотивами навчальної діяльності та впливають на її результативність. Джерелом зазначеного виду почуттів за даними М. Шпак, виступає насамперед навчальна діяльність [8, 45].

Психологи нараховують понад десяток видів інтелектуальних почуттів, провідними з яких, зокрема для дітей молодшого шкільного віку, вважають здивування, зацікавлення, сумнів, упевненість і радість успіху. Так, скажімо, почуття сумніву спонукає молодшого школяра до перевірки висунутих ним припущень, пошуку доказів, відповідей на питання, що виникли, тому вчені вважають, що здоровий, розумний сумнів – необхідна умова пошуку істини, адже ще Декарт проголошував: якщо людина сумнівається, – значить, вона мислить.

Оригінальна концепція розвитку інтелектуальних почуттів молодших школярів належить В. Сухомлинському, який довів, що упевненість і радість успіху – це почуття, які безпосередньо мотивують навчальну діяльність учнів-початківців. Неабиякого значення педагог надавав допитливості, жадобі до знань, з якою приходять до школи першокласники, і закликав учителів зробити все можливе для того, щоб “вогник допитливості” не погас у дитячих душах. Уважаючи позитивні переживання необхідною умовою якісного навчання учнів початкової школи, В. Сухомлинський разом з тим не вимагав пріоритету емоцій [6, 180].

У наукових працях психологів (Г. Костюк, О. Леонтьєв, А. Маркова, М. Матюхіна) з проблем навчальної мотивації вказується на зв'язок між рівнем розумового розвитку учнів і сформованістю їхньої мотиваційної сфери. Так, на

матеріалі дослідження особливостей мотивації навчання молодших школярів М. Матюхіна з'ясувала, що розвиток мотивації корелює з психічним розвитком. Це дало науковцю можливість стверджувати, що високий початковий рівень розумового розвитку є, з одного боку, важливою умовою реалізації початкового рівня мотивації дитини, а з іншого – умовою формування позитивної мотивації у процесі пізнавальної діяльності [4].

За даними психологів, в процесі формування мотивації навчальної діяльності молодших школярів, необхідно звертати увагу на протікання таких психічних процесів як:

- *мислення* (необхідно подбати про якомога швидший перехід до теоретичного та рефлексивного мислення учнів, для чого навчання має бути цілеспрямованим та орієнтованим на зону найближчого розвитку дітей);
- *сприймання* (матеріал має бути яскравим, емоційно насиченим, що охоплював би, по можливості, якнайбільше чуттєвих аналізаторів);
- *пам'ять* (слід привчати дітей до усвідомленого запам'ятовування та розвивати смислову, словесно-логічну пам'ять);
- *увага* (запорукою розвитку довільної уваги є цікаві об'єкти та особистісно значущий матеріал, а також профілактика втоми);
- *вольові процеси* (важливою постає самоорганізація діяльності відповідно до свідомо поставленої мети у процесі планування);
- *уява* (особливо ефективними є виконання творчих завдань, словесне малювання, читання художньої літератури з емоційним переживанням зображуваних картин і почуттів героїв).

Основним видом мислення шестирічної дитини є наочно-образне, а важливим його резервом – уже засвоєна в дошкільному віці дійова форма мислення. Проте науковці (П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, А. Зак) довели, що в учнів 7 – 10 років спостерігається перехід від емпіричного мислення до теоретичного, “від наочно-образного до словесно-логічного... яке міркує” [9, 61], а також від аналітичного його способу до рефлексивного, що набуває особливого значення за умов особистісно зорієнтованого навчання. Д.

Ельконін зазначав, що у міру наближення до кінця молодшого шкільного віку діти все краще оволодівають розумовими операціями аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування, конкретизації тощо, що пов'язано з формуванням лобних ділянок кори головного мозку. Крім того, неабиякого удосконалення в учнів початкових класів набувають уміння планувати, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, визначати послідовність виконання операцій [9].

Оскільки пізнання дійсності починається зі сприймання, проаналізуємо особливості розвитку зазначеного психічного процесу у дітей молодшого шкільного віку.

За даними С. Коробко, сприймання оточуючого світу формується та бурхливо розвивається у дошкільному віці й на момент вступу до школи вже набуває рис цілеспрямованої діяльності: дитина вміє виділяти предмет з-поміж інших, тривалий час розглядати його, виокремлювати ознаки. Особливого значення за умов шкільного навчання набуває схильність першокласника найбільш виразно і насамперед емоційно сприймати все живе, наочне, яскраве, тобто те, що викликає у нього емоційну реакцію. Жваво реагуючи на нове, шестирічні діти лише поверхово оглядають те, що не справило на них враження, а також не завжди спроможні диференціювати суттєві й несуттєві ознаки об'єкта пізнання. Як зазначав С. Коробко, учні першого класу нерідко змішують схожі графічні зображення, написання подібних елементів літер; допускають помилки під час виконання завдань, у яких потрібно враховувати кількісне та просторове розміщення предметів; порушують пропорції під час малювання та ліплення тощо [2, 27].

За спостереженнями С. Коробко, діти вступають у перший клас з уже добре сформованою мимовільною пам'яттю, яка активізується за умови незвичності, новизни, зацікавленості, динамічності об'єкта пізнання. Разом з тим у шестирічному віці починає розвиватися також довільна, вольова пам'ять. На думку дослідника, якщо навчальний матеріал надає можливість обирати форму довільного чи мимовільного запам'ятовування, то краще викладати його

так, щоб він закріпився в пам'яті сам по собі, для чого найбільш сприятливими є ситуації з ігровою мотивацією. Крім того, С. Коробко підкреслював, що необхідно зважати на те, що без особливих зусиль запам'ятовується передусім суб'єктивно значущий матеріал, який викликає інтерес та значні емоційні переживання [2, 37].

Психологами виявлено схильність шестирічних першокласників до дослівного заучування, без усвідомлення змісту матеріалу. Науковці обґрунтовують цю особливість тим, що часто це досвід невдалих спроб зрозуміти новий матеріал; а також – пластичністю кори головного мозку, що надає можливість дослівно запам'ятовувати нескладний матеріал; крім того невмінням користуватися мовою для вираження засвоєних думок. [2, 38].

Усі зазначені психічні процеси – мислення, сприймання, розуміння, запам'ятовування інформації – значною мірою залежать від уваги, яка, є засобом потрапляння знань до учнів.

За даними Г. Костюка, у молодшому шкільному віці домінує мимовільна увага, що здебільшого спрямована на нові, несподівані, яскраві та захоплюючі об'єкти. Крім цього, психологи вказують на нестійкість уваги молодших школярів, легке відволікання, що зумовлюється слабкістю гальмівних процесів у цьому віці. Зазначене явище спостерігається тим більше, чим менш цікавий для дитини об'єкт пізнання. Г. Костюк зазначав, що умовою стійкості уваги молодших школярів є усвідомлення дитиною необхідності, важливості засвоєння знань, інтерес до змісту виучуваного. Лише за дотримання цих вимог, паралельно з розвитком високих суспільних мотивів навчання та зростанням свідомої відповідальності за успіх пізнавальної діяльності, увага молодшого школяра поступово перетворюється на довільну [1].

За спостереженнями О. Кочерги, головним ворогом дитячої уваги є втома. Молодші школярі особливо швидко втомлюються від монотонної праці й одноманітних фізичних вправ. Втома в дітей молодшого шкільного віку настає також і від скутості емоційного вираження. Відтак, для зняття зайвої емоційної напруги психолог запропонував ефективні прийоми: поаплодувати

вдалим відповідям однокласників, посміятися, потриматися за руки, влаштувати змагання, інсценізувати уривок з твору тощо [3, 1].

За дослідженнями О. Кочерги, значний вплив на успішність дітей чинить сформованість їхніх вольових навичок, вольової поведінки, що передбачає домінування мотивів не від безпосередніх збудників, а відповідно до свідомо поставленої мети. Значущим мотивом вольового вчинку молодшого школяра є насамперед позитивні емоції, викликані передбаченням наслідків цього вчинку, перспективою досягнення свідомо поставленої цілі.

На думку дослідника, розвитку цілеспрямованості допоможуть завдання на постановку цілей, розкриття мети діяльності на кожному етапі уроку [3, 2]. Отже, уже в початкових класах у дітей слід формувати навички цілепризначення, які є могутнім чинником мотивації учіння та самоосвіти.

Як засвідчують дослідники, найпізніше у віковому розвитку дитини з'являється уява. У молодшому шкільному віці зростає цілеспрямованість і вимогливість до її витворів, формується та інтенсивно розвивається творча уява, що виражається у складанні учнями творів-мініатюр, казок, оповідань, віршів, власноручному виготовленні художніх виробів і малюнків.

Підсумки та висновки.

Таким чином, для молодшого шкільного віку характерними у розвитку психічних процесів є перехід від мимовільності до довільності та сильний вплив емоцій на їх протікання. Отже, у процесі організації та здійснення навчальної діяльності молодших школярів доцільно давати учням емоціогенний навчальний матеріал, що викликає здивування, зацікавлення, сумніви, позитивні переживання тощо, тобто те, що б містило елементи новизни, незвичності, динамічності об'єкта, а також забезпечувати різні види діяльності на уроці, особливо ті, яким притаманний рухливий характер та елементи спілкування, що убезпечить від монотонності та одноманітності, а саме: групові форми роботи, ігри, діалоги, інсценізації, уявні ситуації з емоціогенними компонентами на результативному етапі навчальної діяльності, що передбачає формування рефлексивного мислення, найкраще залучати такі почуття, як

упевненість у правильності вибору, мети, радість успіху від її досягнення.

Література:

1. Актуальные вопросы обучения и развития младшего школьника / Г. С. Костюк // Обучение и развитие младших школьников: матер. межреспуб. Симпозиума / под ред. Г. С. Костюка. – К., 1970. – 407 с.
2. Коробко С.Л. Розвиток пізнавальних процесів у шестирічних першокласників / С.Л. Коробко // Навчання і виховання шестирічних першокласників : зб. статей / упоряд. К.С. Прищепа. – К. : Рад. шк., 1990. – С. 24-39.
3. Кочерга О. Психофізіологія навчання та здоров'я молодших школярів / О. Кочерга // Початкова школа. – 2007. – № 11. – С. 1-4.
4. Матюхина, М.В. Особенности мотивации учения младших школьников / М.В.Матюхина // Вопросы психологии. – 1985. - №1. – С. 43.
5. Морозова Н.Г. Учителю о познавательном интересе / Н.Г. Морозова. – М.: Знание, 1979. – 48 с.
6. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / вибрані твори: у 5-ти т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 5-279.
7. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // вибрані твори : у 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 283-582.
8. Шпак М.М. Дидактичні умови забезпечення емоційності навчання молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. – Тернопіль, 2001. – 222 с.
9. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника / Д.Б. Эльконин. – М. : Знание, 1974. – 64 с.